

Boekbesprekingen

Judith Nobels. *(Extra)Ordinary letters. A view from below on seventeenth-century Dutch*. Utrecht: LOT, 2013. IV + 319 blz. ISBN 978-94-6093-111-6. EUR 23,69

Rik Vosters

In de zeventiende eeuw voerde de Nederlandse Republiek oorlog tegen het steeds machtiger wordende Engelse rijk. Die Engelsen maakten met name tijdens de Tweede en Derde Engelse Oorlog (1665-1667 en 1672-1674) geregeld Hollandse schepen buit, waarbij ze de bemanning gevangen namen en een beslag legden op de inboedel. Onder de buitgemaakte goederen bevond zich doorgaans ook heel wat correspondentie: brieven die de opvarenden aan hun familieleden in Nederland schreven, of brieven van geliefden aan land, die per boot moesten worden overgebracht aan de bestemmingen in een der overzeese gebieden. Deze brieven geven ons een unieke inkijk in het dagelijkse leven van gewone en minder gewone lieden in de zeventiende eeuw – zowel kapiteins als eenvoudige matrozen namen de pen ter hand om contact te zoeken met familieleden en naasten. Dit soort alledaagse bronnen (ook wel: egodocumenten) van mannen en vrouwen die niet tot de bestuurlijke of culturele elite van de tijd behoorden, zijn immers maar zelden bewaard gebleven, en historici allerhande beginnen al te watertanden bij de gedachte aan dit soort uniek materiaal.

Met haar proefschrift, *(Extra)Ordinary letters: A view from below on seventeenth-century Dutch*, toont taalhistorica Judith Nobels aan dat dit soort bronnen ook een rijke schat aan informatie herbergen voor taalkundigen. Over het niet-literaire taalgebruik van gewone mensen in de zeventiende eeuw is tot op heden immers nog niet veel bekend. Toch is dat erg interessant. Er zijn namelijk heel wat redenen om aan te nemen dat dit soort egodocumenten heel wat dichterbij het dagelijkse gesproken taalgebruik staan dan de creatieve pennenvondsten van een Vondel of een Hooft. Om dit te verkennen, schrijft Nobels zich met veel succes in in de rijke internationale traditie van wat de laatste jaren binnen de historische sociolinguïstiek als ‘language history from below’ te boek is komen te staan. Historisch-sociolinguïsten zoals Vandenbussche (1999), Fairman (2005) en Elspaß

(2005) vullen het traditionele perspectief van bovenaf aan met een kijk van onderop: in plaats van enkel aandacht te besteden aan het vaak literaire taalgebruik van de sociale top laag van de maatschappij, wordt er ook stilgestaan bij hoe minder geofefende taalgebruikers hun gedachten op papier zetten. Door ons toe te leggen op bronnen van mannen en vrouwen uit meerdere rangen en standen van de samenleving krijgen we dus een rijker en vollediger beeld op de taalgeschiedenis van het Nederlands, en kunnen we taalveranderingen bovendien beter traceren doorheen de diverse lagen van de maatschappij.

Judith Nobels voerde haar onderzoek bovendien uit in het kader van het grotere *Brieven als Buit*-project, dat onder leiding van Marijke van der Wal en Gijsbert Rutten aan de Universiteit van Leiden werd voltrokken (cf. onder meer Van der Wal & Rutten 2013, Rutten & Van der Wal 2014). Het zeventiende-eeuwse onderzoek van Judith Nobels kent een achttiende-eeuwse tegenhanger in het proefschrift van Tanja Simons (2013), dat eveneens in *Nederlandse Taalkunde* wordt gerecenseerd. Het overkoepelende project van beide promotietrajecten werd gesubsidieerd door het NWO, dat in deze lof verdient om in tijden van erg beperkte budgetten met durf in te zetten op een project met een op het eerste gezicht lokale oriëntering, dat echter breed internationaal weerklank heeft gevonden.

Het proefschrift van Judith Nobels bestaat uit 10 hoofdstukken. In het inleidende eerste hoofdstuk wordt de theoretische rationale van de studie uitgediept, en situeert Nobels haar werk binnen verschillende takken van de historische sociolinguïstiek, waaronder de hierboven aangehaalde taalgeschiedenis van onderop. Ook eerder onderzoek naar de vaak complexe relatie tussen schrijf- en spreektaaligheid komt kort aan bod, en er worden breed verbanden gelegd met gelijkaardige projecten binnen het veld in diverse andere taaltradities, zoals het Duits, Engels, Frans, Portugees en Fins. In hoofdstuk 2 wordt er vervolgens uitvoerig stilgestaan bij het brievenmateriaal en het daaruit opgebouwde onderzoekscorpus van net geen 250.000 woorden. Een voordeel van de keuze voor brieven is dat heel wat informatie over de schrijvers in de documenten zelf aanwezig is. Zo kon Nobels de regio van herkomst, het geslacht, de leeftijd en een indicatie van sociale klasse van de schrijvers als onafhankelijke variabelen in haar onderzoek opnemen – al werden al deze gegevens nog met het nodige archief- en opzoekwerk gestaafd en geverifieerd. Volledig gebalanceerd is een historisch-taalkundig corpus nooit, en ook hier zijn de schrijvers om evidente redenen met name afkomstig uit de kustprovincies Zeeland, Noord-Holland en Zuid-Holland, met een relatief lichte oververtegenwoordiging van jongere mannen uit de lagere en hogere middenklasse. Verder maakt Nobels ook een onderscheid op basis van teksttype: naast de hoofdmoot persoonlijke brieven bevat het corpus ook een aanzienlijk kleiner aandeel zakelijke correspondentie. Het hele corpus werd inmiddels ook verwerkt en met

taalkundige informatie verkrijgt door het Instituut voor Nederlandse Lexicologie, en is voor iedereen digitaal toegankelijk en doorzoekbaar op <http://brievensluit.inl.nl>.

Eén van de grote uitdagingen in taalgeschiedenis van onderop is het identificeren van schrijvers. Hoewel de buitgemaakte brieven steeds ondertekend werden met naam en toenaam, is het niet altijd duidelijk of de ondertekenaar ook de persoon is die de brief daadwerkelijk heeft geschreven. Ook al was de geletterdheidsgraad in de Nederlandse Republiek opmerkelijk hoog, toch was het in de zeventiende eeuw nog gebruikelijk voor nauwelijks geletterde mannen en vrouwen om een beroep te doen op een vriend, een familielid of zelfs een beroepsschrijver voor het opstellen van een brief. Om dit probleem op zeer praktische wijze het hoofd te bieden, ontwierp Nobels de *Leiden Identification Procedure* (LIP – zie ook Nobels & Van der Wal 2011). Deze heuristiek in de vorm van een flowchart gaat enerzijds uit van aanwijzingen in de tekst voor of tegen een autograaf, en baseert zich anderzijds op wat we weten over geletterdheid in de zeventiende eeuw bij de diverse beroepsgroepen in het corpus. Zo wordt het materiaal onderverdeeld in een deel met zekere autografen en een deel met niet-autografen of onzekere brieven, die mogelijk door een professionele of een ervarenere sociale scribent werden opgetekend. In haar corpusonderzoek baseert Nobels zich voor de grote lijnen vaak op het volledige corpus, maar toetst ze haar bevindingen steeds ook aan het beperktere, autografe deel van haar materiaal.

Het zwaartepunt van het proefschrift ligt bij hoofdstukken 4 tot en met 9. In deze delen bespreekt Nobels achtereenvolgens aanspreekvormen, uitdrukkingen van reflexiviteit en reciprociteit met *zich*, *elkaar* en *mekaar*, negatie, sjwa-apocope bij de eerste persoon enkelvoud in de indicatief presens, diminutiefvorming, en de genitief en verwante bezitsuitdrukkende constructies. Na een bespreking van de relevante vakliteratuur ter zake gaat Nobels bij elk van deze onderwerpen alle mogelijke varianten in het corpus nauwgezet na. Vervolgens beschrijft ze de opgetekende variatie op basis van de belangrijkste taalinterne en taalexterne variabelen. Zo staat ze voor elk kenmerk stil bij de uiteenlopende gebruikspatronen op basis van sociale klasse, geslacht, leeftijd en regio – wat haar toelaat om taalvariëteit- en verandering in de brede sociale taalgebruikscontext te situeren. Door al deze taalexterne variabelen systematisch bij haar onderzoek te betrekken, staat het werk van Nobels dan ook op het kruispunt van de historische taalkunde, de dialectologie en de sociolinguïstiek.

Soms blijken taalveranderingen zich van de lagere sociale klassen naar de hogere echelons te verspreiden – bijvoorbeeld het verdwijnen van de sjwa in werkwoordsvormen als *ick verlaete*, wat met name in Holland zijn oorsprong vond bij mannen en vrouwen in de lage en lage middenklasse. In andere gevallen lijkt er eerder sprake te zijn van een verandering van bovenaf – bijvoorbeeld bij de verspreiding van de eenledige zinsnegatie, die zich in de tweede helft van de

zeventiende eeuw in Zeeland en Zuid-Holland nog duidelijk beperkte tot de hogere rangen van de maatschappij. Dit illustreert eveneens de erg afgetekende geografische patronen, waarbij de uitzonderingspositie van Amsterdam vaak naar voren komt, maar eveneens onmiskenbare noord-zuidverschillen opduiken – zoals bijvoorbeeld het geval is bij de diminutievormen met *-ke*, die vooral nog een sterke basis in Zeeland hadden. Voorts besteedt Nobels ook aandacht aan stilistische aspecten van taalvariatie. Om bijvoorbeeld aan te tonen dat de genitiefverbuiging in de onderzochte periode nog maar amper voorkwam in de spreektaal, maakt ze een onderscheid tussen formeler, formulaïsch taalgebruik in de brieven – waar vormen als *een kenner aller harten* nog frequent opdoken – en spontanere passages – waarin eerder voor alternatieve constructies als *een kenner van alle harten* werd geopteerd. Tot slot zijn ook verschillen tussen mannen en vrouwen erg nadrukkelijk aanwezig. Het valt daarbij op dat de brieven van vrouwen doorgaans dichter aansluiten bij het taalgebruik van de lagere sociale klassen – wat op aannemelijke wijze met opleidingsniveau en schrijfervaring wordt verbonden. Nobels concludeert in dat verband dat het taalgebruik van mannen uit de hogere sociale klassen daarom dus vaak afwijkende patronen vertoont van de rest van het corpus, en dit stipt meteen ook de meerwaarde van dit soort historisch-sociolinguïstische studies aan: het is precies die groep van hoger opgeleide mannen waarop de historisch taalkundige traditie het vaakst een beroep doet, die het minst representatief blijkt te zijn voor de zeventiende-eeuwse Nederlandse schrijftaal in het algemeen.

Wanneer Nobels in het laatste hoofdstuk de eindbalans opmaakt van haar onderzoek, kan ze dan ook terecht concluderen dat het *Brieven als Buit*-corpus een nieuw perspectief op de geschiedenis van het Nederlands biedt. Haar zorgvuldige aanpak en systematische behandeling van alle relevante taalinterne en taal-externe variabelen maken dat we met deze studie voor het eerst een zeer brede sociolinguïstische kijk krijgen op synchrone taalvariatie in de latere zeventiende eeuw. Hoewel het historisch-sociolinguïstische onderzoek naar het noordelijke Nederlands nog volop in ontwikkeling is (cf. met name ook het recente werk van Boyce Hendriks & Howell 2000 en Weerman, Olson & Cloutier 2013), levert deze studie vooral een uiterst waardevolle bijdrage door ook minder formeel taalgebruik van mannen en vrouwen buiten de sociale en culturele toplaag in ogenschouw te nemen. Op die manier geeft Nobels een eerste maar stevige aanzet om enkele aanmerkelijke blinde vlekken in de geschiedenis van het Nederlands weg te werken.

Bibliografie

- Boyce Hendriks, Jennifer, & Robert Howell (2000). On the use and abuse of social history in the history of the Dutch language. In: Thomas F. Shannon & Johan P. Snapper (red.), *The Berkeley conference on Dutch linguistics 1997*. Lanham: University Press of America, 253-277.
- Elspaß, Stephan (2005). *Sprachgeschichte von unten. Untersuchungen zum geschriebenen Alltagsdeutsch im 19. Jahrhundert*. Tübingen: Niemeyer.
- Fairman, Tony (2005). "Lower-order" letters, schooling and the English language, 1795 to 1834. In Stephan Elspaß, Nils Langer, Joachim Scharloth, & Wim Vandebussche (red.), *Germanic Language Histories "from Below" (1700-2000)*. Berlin / New York: De Gruyter, 31-43.
- Nobels, Judith, & Marijke van der Wal (2011). Linking words to writers. Building a reliable corpus for historical sociolinguistic research. In: Nils Langer, Steffan Davies, & Wim Vandebussche (red.), *Language and History, Linguistics and Historiography*. Bern: Peter Lang, 343-361.
- Simons, Tanja (2013). *Ongekend 18e-eeuws Nederlands. Taalvariatie in persoonlijke brieven*. Utrecht: LOT.
- Vandebussche, Wim (1999). "Arbeidersprache" in Bruges during the 19th century. In Helga Bister-Broosen (red.), *Beiträge zur historischen Stadtsprachenforschung*. Wien: Edition Praesens, 49-65.
- Wal, Marijke van der, & Gijsbert Rutten (red.). (2013). *Touching the past. Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Rutten, Gijsbert & Marijke van der Wal (2014). *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Weerman, Fred, Mike Olson & Robert Cloutier (2013). Synchronic variation and loss of case. Formal and informal language in a Dutch corpus of 17th-century Amsterdam texts. *Diachronica*, 30 (3), 353-381.

